

TÜRKÇEDE -(I)k EKİ VE OLUŞTURDUĞU KATEGORİLER -(I)k AFFIX AND CATEGORIES CONSTITUTED BY -(I)K IN TURKISH

ÖZLEM ERDOĞAN

Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Asst. Prof. Dr., Cumhuriyet University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Letter
oerdogan@cumhuriyet.edu.tr

ORCID ID: orcid.org/0000-0003-4266-7666

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-Journal of Turkish Researches Institute
TAED-61, Ocak-January 2018 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 08.11.2017
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 09.12.2017
Sayfa-*Pages* : 159-174
DOI- : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat3835>

www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by iThenticate or Turnitin.

TÜRKÇEDE -(I)K EKİ VE OLUŞTURDUĞU KATEGORİLER
-(I)K AFFIX AND CATEGORIES CONSTITUTED BY -(I)K IN TURKISH

ÖZLEM ERDOĞAN

Öz

Türkçede fiil tabanına gelen -(I)k eki, anlama ve yapıya göre değişik gramer kategorileri oluşturabilen eklerden biridir. -(I)k'nin oluşturduğu bu kategorilere bazı ağız çalışmalarında çeşitli şekillerde temas edilmiş olsa da Türkiye Türkçesi kaynaklarının büyük çoğunluğunda hiç değinilmemiş ve -(I)k eki, bu kaynakların hemen her birinde fiilden isim türeten bir yapım eki olarak ele alınmıştır. Bu çalışma, ağızlardaki kullanım örnekleri de göz önünde bulundurulmakla birlikte temel olarak ölçünlü Türkçenin esas alınmasıyla hazırlanmış ve çalışmada, -(I)k'nin sadece ve her kullanımda bir yapım eki olmadığı belirtilerek söz konusu ekin kullanımıyla ilgili üç farklı kategori üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda, ekin yapım eki, sıfat-fiil ve kip kategorilerinde değerlendirilebilecek kullanım örnekleri incelenmiştir. Ayrıca, bir şekilde bu ekle ilişkilendirilmiş olan daha başka kategoriler ile bunların konu çerçevesinde nasıl değerlendirilebileceği hususlarına da yer verilmiştir. Böylece, -(I)k ekinin günümüz Türkiye Türkçesi çerçevesinde değerlendirilmesi noktasında ekin temel kullanım alanları ve sınırları ile ilgili olarak üzerinde durulması önerilen bazı ölçütler ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: kategori, yapım eki, sıfat-fiil, kip, ağızlar, ölçünlü dil, Türkiye Türkçesi.

Abstract

-(I)k added to verb base is one of the affixes which constitutes different categories in terms of meaning and structure in Turkish. Although it has been dwelled upon these categories constituted by -(I)k with different points in some studies about local languages, it hasn't been touched on this subject hardly ever in most of sources on Turkish grammar and -(I)k affix has been considered as a derivational affix in these sources. This study has been prepared basing on standart Turkish besides taking samples of local languages into consideration and in the study, it has been stated that -(I)k affix isn't always a derivational affix and it has been focused on three different categories about using of this affix. In this context, usage examples of this affix which can be evaluated in the categories of derivational affix, participle and mode have been examined. In addition, it has been touched on other categories correlated with this affix in some way and this matter how they can be evaluated within the context of the subject. Thus, it has been put forward that some criterias are suggested to be considered about the main usage fields and boundaries of the -(I)k affix when it is examined in Turkish.

Key Words: category, derivational affix, participle, mode, local language, standart language, Turkish.

Giriş

Türkçede fiil tabanı üzerine gelen *-(I)k* eki, temel olarak şu örneklerde olduğu gibi karşımıza çıkmaktadır:

“*Kendi de bulaşıkların başına geçti.*” (Baykurt 2013: 221)

“*Şövalyenin kolları yana sarkık gövdesi birden irkilip, yay gibi sertleşti.*” (Kemal Tahir 1993: 75).

“*İnsan Kafka’yı okuyamazsa... bitiktir işi.*” (Atay 2014: 598)

Bu örneklerden ilkinde *bulaş-* fiil tabanına gelen *-(I)k* eki, bir yapım eki niteliği sergileyerek yeni bir sözcük türetmiştir. İkinci örnekte bu ekin [*kolları yana / sarkık*] şeklinde bir sözcük öbeği kurduğu ve bu kullanımıyla [*kolları yana / sarkımış*] öbeğindeki *sarkmış* sıfat-fiiliyle de dizisel bir denklik gösterdiği görülmektedir. Üçüncü örnekte ise *bitiktir* ögesi, dizisel olarak *bitmiştir* ögesini karşılıyor görünmektedir. Bu durumda, *-(I)k* ekinin farklı kullanımlarla yapım eki, sıfat-fiil eki ve kip eki gibi birbirinden çok farklı kategorilere yakınlık gösterdiği görülmekte ve bu da söz konusu ekin nasıl değerlendirilmesi gerektiği sorusu üzerinde düşündürmektedir.

Bu noktada, *-(I)k* ekiyle ilgili bugüne dek yapılan değerlendirmelere bakıldığında¹ günümüz Türkiye Türkçesi ile ilgili kaynaklarda bu ekin sadece yapım eki kategorisinde değerlendirildiği ve dolayısıyla, ekin söz konusu kullanım biçimleriyle ilgili bir sınıflandırmaya gidilmemiş olduğu görülür. Bu yaklaşımın bir örneği olarak Ergin’in şu ifadeleri gösterilebilir:

“Bu ek de eskiden beri çok işlek olan fiilden isim yapma eklerinden biridir. Yaptığı isimler umumiyetle fiilin gösterdiği harekete uğramış olan, bazan da o hareketten doğmuş bulunan veya o hareketi yapan çeşitli nesnelere karşılar: aç-ı-k, saç-ı-k, düş-ü-k, çek-i-k, yat-ı-k, sön-ü-k, çürü-k, ez-i-k, del-i-k, buruş-u-k, deş-i-k, bulaş-ı-k, üfür-ü-k, tükür-ü-k, öksür-ü-k, çatla-k, yuvarla-k, il-i-k, yürü-k, ele-k, dile-k, döse-k, ada-k, iste-k gibi.” (1962: 178).

Benzer bir yaklaşım, Hatiboğlu’nun şu satırlarında da karşımıza çıkmaktadır: “*-k (-ik, uk; -ik, -ük) ekiyle, eylem kök veya gövdesinden genellikle sıfat görevinde kullanılan sözcükler kurulu: açık (aç-ık) açılmış olan, alışık (alış-ık) alışılmış olan.*” (1974: 80).

Zülfikar’ın bu ekle ilgili olarak şu açıklamalarda bulunduğu görülür: “*yanık, kırık, göçük, yitik, uğrak, boğuk vb. örneklerde olduğu gibi fiillerden isimler ve sıfatlar yapmaya yarar. (...) Bu ekle yapılmış sıfatlar ve isimler, kökteki anlama uğramış, kökün bildirdiği iş sonucunda ortaya çıkmış olan hareketleri anlatır.*” (1991: 98).

Biray, batı grubu Türk yazı dilleri çerçevesinde bu eki şöyle tanımlamıştır: “*-k eki dört lehçede de işlek olarak görülen bir fiilden isim yapma ekidir.*” (1999: 116).

Boz ise *-(I)k*’yi bir yapım eki olarak ele aldıktan sonra başlıca kullanım örneklerini kendi içinde şöyle sınıflandırmıştır:

¹ Bu ek, farklı kaynaklarda farklı şekillerle karşımıza çıkabilmektedir. Bu gösterim şekilleri şöyle sıralanabilir: *-ik* (Aksoy 1945: 176-177; Banguoğlu 1986: 248; Miskioğlu 1992: 1-3, Yıldırım 2006: 224), *-k* (*-ik, -ik, -uk, -ük*) (Biray 1999: 116; Hatiboğlu 1974: 80; Zülfikar 1991: 98), *-Ik* (Buran 1996: 11-18), *-Ik/-Uk* (Üstüner 2000: 141-146), *-k, -Ik/-Uk* (Korkmaz 2007: 84-87), *-(y)Ik* (Tor 2009: 107-163), *-%* (Öztürk 2006: 530-535), *-(y)Xk* (Demir 2007: 371-385), *-(X)k* (Hirik 2016: 97-114), *-(I)k* (Boz 2012: 95-96). Bu çalışmada ekin birlikte kullanıldığı *ı, i, u* ve *ü* ünlülerini temsilen ve bu ünlülerin *çatla-k* ve *çürü-k* gibi ünlüyle biten örneklerde kullanılmayışi sebebiyle *-(I)k* gösterimi tercih edilmiştir.

“Nesne ve ürün adları yapar: kat-ık, art-ık, düş-ük, piş-ik, sar-ık, yan-ık, kon-uk, hıçkır-ık, püskür-ük,

Ruhsal durumları belirten niteleme adları yapar: kaç-ık, uyus-uk, uyan-ık, bez-ık, sırnaş-ık, bit-ık, şımar-ık

Araç gereç adları yapar: ele-k, yay-ık, emiz-ık, tara-k, ışılda-k, tekerle-k, küre-k” (2012: 95-96).

Görüldüğü gibi mevcut değerlendirmelerde genel kabul, -(I)k'nin her örnekte ve kullanımda bir yapım eki olduğu yönündedir. Bu bağlamda, örneklerle ilgili “fiilin kök anlamıyla ilgili özellikler bildirmesi”, “çeşitli nesne ve kavram isimlerini karşılması” ve “isim veya sıfat olarak kullanılması” gibi anlam ve tür bakımından farklı nitelikler taşıyabileceği sık sık belirtilmiş olmakla birlikte bu farklılıkların yine yapım ekleri çerçevesinde açıklanması yoluna gidildiği görülmektedir. Ayrıca, kaynaklarda örneklerin bir cümle veya öbek içinde değil de tek tek kelimeler hâlinde ele alınmış olması da bu ekin dizimsel ve dizisel boyuttaki ilişkileri üzerinde durulmayıp yalnızca kök-ek bağlamında değerlendirildiği izlenimini oluşturmaktadır.

-(I)k ekine yönelik temel bakış açısını oluşturan bu durum, yalnızca biçim çalışmalarıyla sınırlı kalmayıp cümle çalışmalarına da yansımıştır. Bu bağlamda, Cemiloğlu'nun “□arnı yaru□ (balığı)” (2001: 48) örneğini; Karahan'ın “iki düşmesi kopuk (palto).” (2006: 81) gibi bir örneği; Aktan'ın “kanepesi kırık, cebi delik” (2009: 74) gibi örnekleri; Özkan ve Sevinçli'nin ise “ayarı bozuk” (2011: 109) gibi bir örneği isnat öbeği olarak değerlendirdiği görülür. Buradan cümle çalışmalarında da -(I)k'nin her örnekte yapım eki olduğu ön kabulüyle hareket edildiği ve -(I)k'nin eklendiği sözcükleri içeren öbeklerin de bu doğrultuda ele alındığı anlaşılmaktadır. Gerçekten de -(I)k'nin yapım eki olması durumunda bu tür örnekler isnat öbeği olarak açıklanabilir; ancak, ekin kullanımında -mİş sıfat-fiil ekini karşılayan bir işlevin olup olmadığı sorgulandığında söz konusu yapıların isnat öbeği yerine sıfat-fiil öbeği olarak değerlendirilmesini gerektiren bambaşka bir tablo da ortaya çıkabilmektedir.

Tüm bu değerlendirmelerin yanında genel çizgiden biraz daha ayrıldığını düşünebileceğimiz yaklaşımlara da rastlamak mümkündür. Buna göre, Banguoğlu'nun bu eki işlevini günümüzde ağızlar dışında yitirmiş eski bir sıfat-fiil şekli olarak değerlendirdiği şu satırları, bu yaklaşımlardan biri olarak görülebilir:

“Eski ve çok yaygın bir geçmiş sıfatfiili şeklidir. Ek dilimizde bu işleyişini yitirmiş, geniş ölçüde ve çoğu zaman edilen anlamlı (kesik X kes-il-miş) fiilden sıfatlar yapar olmuştur. Anadolu ağızlarında bu üremenin eski sıfatfiil işleyişini andıran kullanışlara rastlanır (Ali gelmeyiktir = gelmemiş olmalıdır.)” (1986: 248).

Delice'nin şu satırlarında ise tamlayanı sıfat-fiilden oluşan sıfat tamlamalarına verilen örnekler arasında [kesik / saç] ve [düşük / banket] yapılarının da yer aldığı görülür: “Sıfat tamlaması, sıfat-fiillerle de yapılabilir: [evimin önünden hızla geçen / araba], [gülür / yüz], [dinmez / ağrı], [tamdık / adam], [kesik / saç], [düşük / banket], [olacak / iş] gibi.” (2007: 30).

Hirik de bu konuyla ilgili olarak şu görüşü dile getirmiştir: “Sıfat yapma işlevi ve sıfat-fiil yapma ölçütleri ele alındığında ekin sıfat-fiil ekleri arasında değerlendirilmesi gerektiği bir gerçektir.” (2016: 100).

Bu çalışmalarda dile getirilen görüşlere *-(I)k* ekinin tarihsel gelişimine değinen bazı araştırmalarla da tarihî bir zeminin oluşturulduğu düşünülebilir. Bu bağlamda, Demir söz konusu ekin Eski Uygur Türkçesinde görülen *-yUk* eki ile bağlantısını sorgulamak gerektiğini belirtmiş (1996a: 68); Üstüner ekin Eski Türkçedeki *-yUk* ekinin devamı olduğunu dile getirmiş (2000: 141); Korkmaz da Eski Türkçe *-yUk* ekinin *y* ünsüzünün dilimizde kolayca eriyip kaybolma özelliği taşıması nedeniyle *-yUk > -Ik / Uk* şeklinde bir değişim göstermiş olabileceği görüşünü ortaya koymuştur (2007: 85).²

Bu noktada, *-(I)k*'nin dayandırıldığı Eski Türkçe *-yUk* ekine göz atıldığında Gabain'in bu ekin çoğunlukla fiilden sıfat, nadiren isim ve en çok da çekimli fiil oluşturmak için kullanıldığı bilgisine yer verdiği görülür (2007: 81). Ercilasun ise Uygur Türkçesinde Köktürk Türkçesinde bulunmayan ve geçmiş zaman ile sıfat-fiil eki olarak kullanılan *-yUk* ekinin görüldüğünü dile getirmiştir (2006: 278). Bunlardan zaman eki olarak kullanımı için Gabain'in de vermiş olduğu "*tüşe-yük men (düş gördüm), ba-yuk-sen (bağladın), kel-yük ol (geldi), karı-yuk biz (ihtiyarladık), ugra-yuk siz (kastettiniz)*" (2006: 278) örneklerine atıfta bulunurken sıfat-fiil olarak kullanımına da "*önme-yük usik ekşer (hatıra gelmemiş harf ve heceler)*" (2006: 278) örneğini vermiştir.

-yUk ekiyle ilgili üzerinde durulan hususlardan biri de bu ekin bugün çeşitli Türk dillerinde değişik varyantlarla hâlâ kullanıldığı yönündedir. Bu hususa değinen araştırmacılar Demir, konuyla ilgili olarak Sibirya ve Orta Asya Türk dillerinde *-çU* ve *-çUk* gibi varyantlarla görülen eke işaret etmiş (1996a: 68); Ölmez Fuyu Kırgızcası ile Tuva ve Hakas Türkçesinde görülen *-Cih* ekinin Eski Uygur Türkçesindeki *-yUk* ekinden başka bir şey olmadığını dile getirmiş (2006: 119-120); Arıkoğlu Hakas Türkçesinde *-çIk*, *-cih* ve *-cik* şeklinde *c*'li ve *ç*'li, Tuva Türkçesinde de *-çIk/-çUk* ve *-jIk/-jUk* şeklinde *ç*'li ve *j*'li varyantları olan bu ekin Eski Türkçe *-yUk* ekine dayandığını belirtmiş (2007: 1113, 1188); Ersalan da bu hususla ilgili olarak Nasilov'un Tuva Türkçesindeki *-çIk/-çUk* eki ile Eski Türkçedeki *-yUk* ekinin akraba olduğu yönündeki görüşünden söz etmiştir (2012: 397).

Bunlara ilaveten, *-yUk* ekinin başlangıçta nasıl ortaya çıkmış olabileceği hakkında Eraslan, Bang'a ait şu görüşe işaret etmiştir: "*W. Bang, -yu□ / -yük ekinin yapısını, -y- 'bağlayıcı ünsüz' -u□ -ük 'fiilden isim yapma eki' şeklinde izah etmiştir. Ona göre ünlüyle biten fiillere getirilen bağlayıcı ünsüz sonradan ekin bünyesine dahil olmuştur: sıyu□ < sı-y-u□, al□yu□ < al□-y-u□ gibi.*" (2012: 397). Bu ifadeler de *-yUk* ekinin *y* ünsüzü ile fiilden isim yapan *-Uk* ekinin bütünleşmesi sonucu ortaya çıkmış olabileceğini varsayarak yapım eki olan ekle kip ve sıfat-fiil işlevli eki temelinde birbiriyle bağlantılı göstermesi bakımından ayrıca dikkat çekici bir yorum olarak görülebilir.

Özetlemek gerekirse, konumuzun tarihsel arka planıyla ilgili olarak *-(I)k* ekinin Eski Türkçede kip, sıfat-fiil ve nadiren de yapım eki olarak kullanılan *-yUk* ekiyle ilişkili olabileceği ve bu ekin bugün Türkiye Türkçesinde *y* ünsüzü olmaksızın varlık gösterirken Orta Asya ve Güney Sibirya'daki Türk dillerinde de *-çIk*, *-jIk* ve benzer varyantlarla bulunduğu dile getirilmiştir. Ayrıca, Eski Türkçede ünlüyle biten fiillerde *y*

² Korkmaz, ayrıca bu ekin günümüzde *ağlayık*, *cırlayık* ve *çağlayık* gibi örneklerde arkaik olarak bulunduğunu dile getirmiş (2007: 81); Özkan da ağızlardaki *gürleyik*, *parıldayık* ve *vızıldayık* gibi bazı yansıma örnekleri bu ekle ilişkilendirmiştir (2007: 39-57).

ünsüzünün fiilden isim yapan -Uk ekiyle bütünleşmesi sonucu -yUk şeklinde böyle bir ekin ortaya çıkmış olabileceği yönünde bir varsayım da söz konusudur. Bu noktada, söz konusu eklerin birbiriyle bağlantısı ve aradaki evrimsel gelişimlerin ne şekilde olduğu hakkında kesin bir sonuca ulaşmak oldukça zor görünmektedir. Bununla birlikte, ileri sürülen görüşler, bugün fiilden isim yapan yapım eki olarak ele alınan -(I)k'nin Türkiye Türkçesi kaynaklarında yeterince üzerinde durulmayan çok daha farklı işlevlerinin de olduğu düşüncesini art zamanlı olarak destekliyor görünmekte ve bu da konunun dikkat çekici bir başka yanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

-(I)k ile ilgili mevcut değerlendirmeler arasında en farklı ve genel eğilimin en çok dışına çıkan yorumlara ise ağız çalışmalarında rastlanmaktadır. Bu tür çalışmalarda ölçünlü Türkçe üzerine hazırlanmış gramer çalışmalarının aksine -(I)k ekinin birkaç farklı kategoride ele alındığı görülür.

Bu kategoriler arasında en çok öne çıkan ise kip kategorisidir. Ekin bu kategorideki kullanımına Aksoy, Gaziantep ağızı üzerine hazırladığı çalışmasıyla şu şekilde değinmiştir:

“Fiil köküne ‘-ik’ eklenirse mânaca ‘-miş’li geçmiş zaman’ın üçüncü tekil şahsına benzer bir fiil meydana gelir. Bu fiil, ‘mişli geçmiş zaman’ gibi çekilir. Çekimi ve rolü bakımından bir benzerlik gösterdiği için bunun adına ‘-ik’li geçmiş zaman’ diyebiliriz.

*Geliğim Gelişik
Geliksin Geliksiniz
Gelik Gelikler”*

Hikâye ve şart birleşik zamanları da şöyle olur:

Gelikti, gelikse” (1945: 176-177).

Miskioğlu ise bu konuyla ilgili olarak Antakya, Gaziantep ve Kahramanmaraş ağızlarında duyulan ve görülen geçmiş zamanların haricinde üçüncü bir geçmiş zamana rastlandığını dile getirmiş ve bu zamanı “görülmeyen ve başkasından duyulmayan -ik’li geçmiş zaman” şeklinde tanımlamıştır (1992: 1-3).

Buran, bu ekin ağızlarda yapım eki işlevinin yanında sıfat-fiil, zarf-fiil ve çekim eki işlevleriyle de kullanıldığını belirtmiş ve böylece, ölçünlü Türkçe üzerine hazırlanan çalışmalara göre oldukça farklı bir yaklaşımla bu eki dört ayrı kategoride ele almıştır (1996: 11). Bu kategorilerden çekim eki başlığında ekin -miş işleviyle kullanılması durumunda geçmiş zaman bildirdiğini belirtmiş (1996: 14); “götürük gidip” ve “gelik gelene” gibi örneklerde de -yor işleviyle şimdiki zaman ifade ettiğini dile getirmiştir (1996: 15).

Öztürk, ekin Antakya ağızında zaman ve zarf-fiil eki olmak üzere iki ayrı işlevle kullanıldığını kaydetmiş (2006: 531), bunlardan zaman eki olarak kullanımını “Kele Haddüç, öğlene yemek yapıp mın?” (2006: 532) ve “Akşam bizim herif ciğer alıkdı.” (2006: 532) gibi örneklerle gösterirken zarf-fiil işlevi için de “Ayağını yıkayık yatağa gir.” (2006: 533) ve “Kına gecesinde kızın arkadaşları şarkı söyleyik eğleniciler.” (2006: 533) vb. örnekleri vermiştir.

Yıldırım, Adana ve Osmaniye ağızlarında ekin duyulan geçmiş zaman, sıfat-fiil ve zarf-fiil eki olarak kullanıldığını ifade etmiş (2006: 225); bunlardan zaman eki olarak kullanımına “bu oña vuruK, o buña vuruK” (2006: 224), sıfat-fiil olarak kullanımına

“kesiliK südü de bişiriyöñ” (2006: 303) ve zarf-fiil olarak kullanımına da “yirmi otuz ineğne yaylıya gidiK gelen adam” (2006: 303) gibi örnekler vermiştir. Bunun dışında, ekin zaman eki olarak kullanıldığı birçok örnekte -mİş’in muadili olduğunu belirtmiş (2006: 224); zarf-fiil olarak kullanımında ise -İp ekini karşıladığını dile getirmiştir (2006: 303).

Burada ekin zarf-fiil olarak kullanımı konusunda tamamen farklı bir yaklaşımın bulunduğunu da ayrıca belirtmek gerekir. Bu yaklaşım, Demir’in çalışmalarında karşımıza çıkmaktadır (1996b, 2007). Buna göre, Demir bu hususla ilgili olarak ilkin Güneybatı Anadolu ağızlarında şimdiki zaman ifade eden “-ik gelir” yapısının görüldüğünü belirtmiş ve bu yapının “-ip gelir” yapısından türemiş olabileceğini -yani, burada p>k şeklinde bir ses değişiminin olduğunu- ifade etmiştir (1996b: 142). Böylece, “-ik gelir” yapısındaki eki konumuzun sınırları dışında tutan bir görüş ortaya koymuştur. Daha sonra, konumuz olan ekin Anadolu ağızlarındaki kullanımı meselesini ele almış ve bu bağlamda, ekin ağızlarda yapım eki, sıfat-fiil eki ve zaman eki olarak kullanılan biçimlerinin aynı kaynaktan gelmesinin mümkün olduğunu ancak zarf-fiil işleviyle kullanılan biçimin buna dâhil edilmemesi gerektiğini belirtmiştir (2007: 377, 381). Bu görüşünün gerekçesini de p>k değişimi hakkındaki görüşüyle de bağlantılı olarak “zarffiil olarak kullanılan biçimin kaynağı -(y)Xp olmalıdır.” (2007: 377) şeklinde açıklamıştır.

Özetle, -(I)k ekinin ağız çalışmalarında nasıl değerlendirildiğine bakıldığında ölçünlü Türkçe üzerine hazırlanmış çalışmalardan farklı olarak bu ekle ilgili yapım eki, sıfat-fiil eki, zarf-fiil eki ve zaman eki olmak üzere dört ayrı kategoriden söz edildiği, ardından ekin bazı örneklerde -mİş ekini bazı örneklerde de -İp ekini karşıladığı şeklinde bir tespite gidildiği ve bu noktada, bu iki farklı eki karşılayan -(I)k’nin aynı ek mi olduğu yoksa farklı kaynaklardan mı geldiği noktasında bir fikir ayrılığı yaşandığı görülmektedir.

Bu noktada, çağdaş lehçelere bakıldığında tam da buradaki -mİş ve -İp eklerini karşılayan -(I)k meselenin çözümüne yardımcı olabilecek Kara’nın Türkmen Türkçesiyle ilgili şu tespit ve örnekleriyle karşılaşılmaktadır:

“-pg- > -kg- (Söyleyişte)

‘p’ ile biten bir kelimededen sonra ‘g’ ile başlayan bir başka kelime gelirse bu benzeşme meydana gelir. Özellikle ‘-p’ zarf-fiil eki alan birleşik fiillerde görülür: alıp gayt- > alık gayt- ‘alıp dönmek’, alıp git- > alık git- ‘alıp gitmek’, goyup gel- > goyuk gel- ‘bırakıp gelmek’, ilğaap git- > ığlaak git- ‘koşup gitmek’, okaap gutar- > okaak gutar- ‘okuyup bitirmek’, sarsıp git- > sarsık git- ‘sarsıp gitmek’, süyräap git- > süyräak git- ‘sürüyüp gitmek’, yöräap git- > yöräak git- ‘yürüyerek gitmek’.” (2005: 65).

Ayrıca, Muğla ağızı ile Türkmen Türkçesini karşılaştıran Özişik da -İp zarf-fiil ekinden sonra bir yardımcı fiilin gelmesi durumunda p sesinin k’ye dönüşebildiğini ve bunun Muğla ağızı ile Türkmen Türkçesi arasında ortak görülen dikkat çekici bir benzeşme örneği olduğunu kaydetmiş (2007: 106, 372) ve buna Muğla ağızı için “geçip giderim > gecik- giderin; alıp gidiyor > alık gidiyo” (2007: 106) gibi örnekler verirken

Türkmen Türkçesi için de “*alıp gel- > alık gel- ; alıp goy- > alık goy*” (2007: 107) vb. örnekleri vermiştir.

Görüldüğü gibi, burada Türkmen Türkçesinde belirli şartlar altında *-Ip* ekinin *-Ik* şeklini alabildiği ve bu ses olayının Muğla ağızında da benzer bir şekilde görülebildiği yönünde veriler karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda, diğer ağızlarda da görülüp *-(I)k*'nin zarf-fiil kategorisi olarak yorumlanan örneklerde de bu ses olayının bir benzerinin gerçekleşmiş olma ihtimalini göz önünde bulundurmak gerekir. Kanaatimizce bu veriler, Demir'in (1996b: 142)'de öne sürdüğü *p>k* şeklindeki ses değişimini ve (2007: 377, 381)'de buna ilave ettiği zarf-fiil işlevindeki biçimin yapım eki, sıfat-fiil eki ve zaman eki olarak kullanılan ekle aynı bağlamda değerlendirilmemesi gerektiği görüşünü doğrulamaktadır. Bu nedenle, Anadolu ağızlarında *-Ip* ekini karşılayan *-Ik* şeklini doğrudan *-Ip* ekinin kendisi olarak görüp konumuz olan *-(I)k*'den ayırmak ve *-(I)k*'yi yapım eki, sıfat-fiil eki ve kip eki olmak üzere üç kategoride düşünmek daha makul görünmektedir.

-(I)k ekiyle ilgili ağızlarda görülen bu farklı kategorilere özgü örneklerin kanaatimizce ekin ölçünlü Türkçedeki kullanımında da karşımıza çıkması muhtemeldir. Bu nedenle, ölçünlü Türkçe üzerine hazırlanan çalışmalarda da *-(I)k* ekinin değerlendirilmesinde şu üç kategorinin göz önünde bulundurulabileceği görüşündeyiz:

1. Yapım Eki Kategorisi

Yapım ekleri, eklendiği sözcükten yeni kavram ve nesne isimleri türeten eklerdir. Yapım eklerini diğer eklerden ayıran başlıca husus, bu eklerin nedenli adlandırmalarda bulunmak için kullanılıyor olmasıdır. Bu sebeple, bir ekin yapım eki olarak kabul edilmesi için temel şart, o ekin tabandaki kök veya gövde hâlindeki sözcükle bağlantılı yeni bir kavram alanını karşılayan yeni bir sözcük türetmesi olmalıdır. Bu bağlamda, *-(I)k* eki de eklendiği fiilden yeni bir kavram adı olan sözcükler türetebilir ve böyle bir türetmenin söz konusu olduğu durumlarda karşımıza bir yapım eki olarak çıkar. Söz gelimi, bir nesneye ad olan budak, dolak, doluk, döşek, elek, ışıldak, kayık, kazık, kürek, sarık, sırk ve tarak sözcüklerinde; bir ruhsal durumu veya kişilik özelliğini adlandırmak için kullanılan bunak, kaçık, sınaşık, şımarık, uyanık, uyuşuk ve yılışık sözcüklerinde; belli bir biyolojik durumu veya rahatsızlığı ifade eden aksırık, çıkık, hapşırık, hıçkırık, kesik, kırık, öksürük, pişik, sıyrık ve yanık sözcüklerinde; bir kimsenin bir yerdeki durumunu veya konumunu belirten konuk, sanık ve tanık sözcüklerinde ve bunlar gibi belli bir kavramı kalıcı olarak karşılayan tüm örneklerde *-(I)k*'nin bir yapım eki olarak fiilden yeni sözcükler türettiği düşünülebilir. Tür bakımından isim veya sıfat olarak kullanılabilen bu sözcükleri diğer kategorilerdeki örneklerden ayırmak için yeni bir kavram alanının ortaya çıkıp çıkmadığının yanında cümleyi, bağlamı ve *-(I)k*'nin *-mİş* işlevinde olup olmadığını da gözetmekte ayrıca fayda vardır.

2. Sıfat-Fiil Kategorisi

Geleneksel dil çalışmalarında fiilimsi eklerini de fiilden isim yapan yapım ekleri arasında ele alan yaklaşım tarzı, bir gramer kategorisi oluşturma noktasında bu iki tür ek arasında gözlemlenen ayrımları öne çıkartmamaktadır. Oysa, Türkçede fiilimsi ekleri ile yapım ekleri birbirinden çok farklı gerçekliklerin dil temsilcisi olarak varlık göstermekte

ve birbirinden çok farklı işlevlerle kullanılmaktadır. Aradaki bu farklar, konumuz çerçevesinde sıfat-fiiller üzerinden şu şekilde açıklanabilir:

1. Sıfat-fiil ekleri, eklendiği fiilin türünü değiştirir; ancak, bu sırada fiilin kök anlamına etki etmez. Fiilden isim yapan yapım ekleri ise sadece sözcük türünü değiştirmekle kalmaz; fiilin kök anlamıyla bağlantılı ancak ondan farklı bir kavramı karşılayan yeni sözcükler meydana getirir. Söz gelimi, “Kollarını, kapıdan gelecek birini kucaklamak ister gibi, ileri uzatmıştı.” (Sabahattin Ali 2016: 166) örneğinde *gel-* fiili -AcAk sıfat-fiil ekini alarak sıfata dönüşmüştür; ancak, fiil bu dönüşümden sonra da kendi kök anlamını yine ifade etmektedir. “Gelecekleri de parlak görünmüyor.” (Atay 2013: 126) örneğinde ise bu fiile -AcAk yapım eki getirilerek “yaşanacak zaman, istikbal” şeklinde yeni bir anlamı karşılayan gelecek sözcüğü elde edilmiştir. Bu durumda, ilk örnekteki -AcAk ekinin ikincisiyle birebir aynı işlevde olmadığı görülmektedir. Aradaki fark gözetilerek sıfat-fiillerin fiilden yeni bir sözcük türeten yapım eki işlevi değil; fiili başka bir sözcük türüne dönüştüren bir ‘dönüştürücü ek’³ işlevi gösterdiği ifade edilebilir.

2. Sıfat-fiil ekleri, sıfat-fiil öbekleri kurar. Fiilden isim yapan yapım ekleri ise ne sıfat-fiil öbeği ne de başka bir sözcük öbeği kurmak gibi bir işleve sahiptir. Söz gelimi, yukarıdaki “Kollarını, kapıdan gelecek birini kucaklamak ister gibi, ileri uzatmıştı.” (Sabahattin Ali 2016: 166) örneğine bakıldığında burada [*kapıdan /gelecek*] şeklinde bir sıfat-fiil öbeği görülmektedir ve böyle bir öbeğin oluşmasını sağlayan unsur da -AcAk ekidir. Bu tür bir yapıda sıfat-fiil eki olmadan sözcüklerin bir araya gelerek anlamsal ve yapısal bir bütünlük göstermesi mümkün değildir. Diğer taraftan, “yaşanacak zaman, istikbal” anlamındaki gelecek örneğine bakıldığında buradaki gelecek sözcüğü de belki bir sözcük öbeğinin içinde yer alabilir; ancak, hangi öbek içinde yer alırsa alsın o öbeği oluşturan ek, yapım eki işlevindeki -AcAk eki olmayacaktır. Bu da ilk örnekteki -AcAk ekinin ikincisiyle aynı işlevde olmadığına dair önemli bir göstergedir. Bu doğrultuda da sıfat-fiil eklerinin yapım eklerinden farklı olarak bir ‘kurucu ek’⁴ işlevi gösterdiği ifade edilebilir.

3. İkinci maddeyle de bağlantılı olarak sıfat-fiil ekini alan fiil, kendisine bağlı isim unsurlarını yönetir; yapım eki alan fiillerin ise bir isim unsurunu kendisine bağlama ve onu yönetebilme özelliği yoktur. Söz gelimi, yukarıdaki [*kapıdan /gelecek*] sıfat-fiil öbeği [*o sırada kapıdan /gelecek*], [*o sırada kapıdan yardıma /gelecek*] vb. şekillerde genişletilebilir. Böyle bir öbeğe hangi isim unsuru eklenirse eklensin neticede gelecek şeklindeki sıfat-fiile bağlanacak; bu sıfat-fiili çeşitli açılardan tamamlayacak ve onun tarafından yönetilecektir. “Yaşanacak zaman, istikbal” anlamındaki gelecek sözcüğü ise kendi etrafında böyle bir dizim oluşturamaz. Dolayısıyla, yapım eklerinin dildeki varlığı biçimsel sebeplerle açıklanabilir; ancak, sıfat-fiil eklerinin açıklanmasında biçimin yanında dizim hususunu göz önünde bulundurmak gerekir.

³ Buradaki ‘dönüştürücü ek’ kavramı (Delice 2000)’den alıntılanmıştır. Delice, bu çalışmasında Türkçede eklerin yedi farklı işlevle karşımıza çıkabileceğinden söz eder ve ‘dönüştürücü ek’ de bu yedi işlevden birini oluşturur. Buna göre bu eklerin işlevi, eklendiği sözcüğün kök anlamına etki etmeksizin sadece türünü değiştirmektedir (2000: 229). Örneğin, *yaz* sözcüğü isimdir, *yazın* örneğinde ise *-ln* eki bu ismi zarfa dönüştürmüştür (2000: 230).

⁴ Buradaki ‘kurucu ek’ kavramı da (Delice 2000)’den alıntılanmıştır. Söz konusu çalışmada yedi işlevden birini de kurucu ekler oluşturmaktadır. Buna göre, iki ek birlikte veya bir ek tek başına sözcükler arasında bağlantılar kurarak sözcük öbeği oluşturma işlevi üstlenebilir: ağaç-IN dal-I gibi (2000: 228).

Bu doğrultuda, -(I)k ekinin kullanıldığı bazı örneklerde de yapım eki kategorisindeki örneklerden farklı olarak yukarıda belirtilen sıfat-fiillere özgü işlevlerin öne çıktığı ifade edilebilir. -mİş sıfat-fiil ekine denk bir kullanımın söz konusu olduğu bu örneklerde -(I)k'nin eklendiği fiilin türünü değiştirmekle birlikte kök anlamına etki etmediği, sözcükler arasında anlamsal ve yapısal bağlantılar kurarak bir sözcük öbeği oluşturduğu veya oluşturmamış olsa bile böyle bir öbeği meydana getirme erkine sahip olduğu ve bu eki alan fiilin de kendisine bağlı isim unsurlarıyla birlikte bir dizim oluşturduğu görülür.

Söz gelimi, “Ferhad'ın [sağ tarafı biraz buruşuk] yakası(...)” (Peyami Safa 2008: 178) örneğinde [sağ tarafı biraz / buruşuk] şeklinde bir öbek görülmektedir. Bu öbekteki buruşuk unsurunda -(I)k eki -mİş sıfat-fiil ekine denk bir özellik göstermekte ve bu özelliği sebebiyle de tıpkı -mİş eki gibi fiili kök anlamından uzaklaştırmadan sıfata dönüştürmekte, sözcükler arasında anlamsal ve yapısal bağlar kurarak söz konusu öbeğin oluşmasını sağlamakta ve böylece, bu eki alan buruşuk unsuru da buruşmuş sıfat-fiili gibi sağ tarafı ve biraz unsurlarını yönetebilmektedir. Aynı durum, “Sonra, [her istediğini yapmaya / alışık] soylu delikanlıların güveniyle karşılık verdi.” (Kemal Tahir 1993: 440) örneğinde de karşımıza çıkmaktadır. Burada da alışık unsuru, [her istediğini yapmaya / alışık] şeklindeki sözcük öbeğinde alışmış sıfat-fiiline denk bir kullanım örneği sergileyip bu sıfat-fiille aynı özellikleri paylaşmaktadır. Böylece, -(I)k ekinin bu örneklerdeki kullanımında dizimsel boyutta yapı ve ilişkilerin öne çıktığı ve örneklerde buruşuk ve buruşmuş unsurları ile alışık ve alışmış unsurları arasında birbirlerinin yerine geçmelerine imkân sağlayan dizisel bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu da bir dizimde kendi aralarında dizisel öge oluşturan bu tür yapıların aynı kategoride yer aldıklarına - yani, sıfat-fiil olduklarına- işaret etmektedir.

Bu durumda, -(I)k'nin bu kullanımını yapım eklerinden ayırmak ve bunun için de ekin adlandırma amaçlı mı yoksa -mİş sıfat-fiil ekinin dengi olarak mı kullanıldığı ayrımını gözetmek gerekmektedir. Bu ayrıma göre, söz gelimi yanık sözcüğündeki -(I)k eki, “Vücudunda yanıklar vardı.” örneğinde “yanan yerde kalan iz” anlamında bir adlandırma gerçekleştirdiğinden yapım eki; “[Yarısı / yanık] odun kökü gibi ayak altında sürünüyorum!” (Baykurt 2013: 57) örneğinde de -mİş ekini karşıladığından sıfat-fiil eki örneği oluşturacaktır.

Sıfat-fiil kategorisinde ele alınabilecek örneklerin bir kısmında -(I)k eki, sadece -mİş ekini karşılamak yerine -II-mİş şeklinde iki eke birden denk gelerek çoklu bir işlev de gösterebilmektedir. Söz gelimi, “(...) [kenarı köşesi / kırık], manikürsüz eski tırnakları (...)” (Peyami Safa 2008: 190) örneğindeki kırık unsuru üzerinde dizisel bir değişiklik yapılmak istendiğinde kırılmış değil kırılmış sıfat-fiiline ihtiyaç duyulmaktadır. Ekle ilgili önemli bir hususiyet olarak karşımıza çıkan bu durum, sadece çözükle, bozuk, kırık, kesik ve yırtık gibi fiil tabanının geçişli olduğu örneklerde karşımıza çıkmaktadır.

-(I)k'nin -II-mİş eklerini karşılaması hususuna daha önce çeşitli araştırmacılar tarafından da dikkat çekilmiş ve bu araştırmacılar Gencan fiil kökünün geçişli olması durumunda -(I)k'nin -II ve -mİş eklerini karşıladığını ve buradaki -II ekinin edilgenlik eki olduğunu belirtmiş (1975: 203); Korkmaz -(I)k'nin geçişli fiil kök ve gövdelerinden -II-mİş ekleriyle denkleşen edilgen anlamlı sıfatlar türettiğini dile getirmiş (2007: 85); Hirik ise tabandaki fiilin geçişli olup olmamasına bağlı olarak bu ekin anlamsal bir edilgenlik

bildirebileceğini ifade etmiştir (2016: 109-110). Bu görüşlerde ortak bir nokta olarak karşımıza çıkan edilgenlik kavramı, -(I)k'nin söz konusu örneklerdeki işlevlerinin açıklanmasına önemli bir ölçüde ışık tutmakta; ancak, tüm örnekleri açıklama noktasında bazen de yeterli olmayabilmektedir.

-II-mİş eklerini karşıladığı söz konusu örneklerde -(I)k, eklendiği fiile - kanaatimizce- iki ayrı anlam yüklemektedir. Edilgenlik, bunlardan ilkidir ve edilgenliğin söz konusu olması durumunda eylemin birisi tarafından yapıldığı anlamı ön plana çıkmaktadır. Söz gelimi, “Çöldeyken, [kuyruğu / kesik] bir köpek bizim alaya musallat olmuştu.” (Karaosmanoğlu 1972: 120) örneğindeki kesik sözcüğünde böyle bir anlam öne çıkmıştır.

İkincisi ise -II-mİş eklerini karşılayan -(I)k'nin eklendiği fiile bir oluş anlamı vermesi olarak açıklanabilir. Söz gelimi, “Ayağında, [paçalarının düğmeleri / çözüük], haki bir kilot pantolon, sırtında lacivert bir ceket ve yelek vardı.” (Sabahattin Ali 2016: 89) örneğinde çözüük sözcüğünün çözülmüş unsuruna denk olarak kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte, burada “paçalarının düğmeleri birisi tarafından çözülmüş” değil, “paçalarının düğmeleri kendi kendine çözülmüş” anlamı öne çıkmaktadır. Aynı durum, “Bütün sokakları, bütün evleri, kaldırım taşlarına ve duvarların [sıvası / dökük] yerlerine kadar tanıyordu.” (Sabahattin Ali 2016: 116) örneğinde de görülmektedir. Burada da sıvanın dökülmesi, birisi tarafından gerçekleştirilmiş bir kılış değil, kendi kendine gerçekleşmiş bir oluş olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani, bu örneklerde “tabandaki kılış fiilinin oluş fiiline dönüştürülmesi” şeklinde açıklayabileceğimiz ve edilgenlikle bağdaştırılmayacak farklı bir durum söz konusudur.

Bununla ilgili olarak Delice, bir kılış fiiline eklenen çatı eklerinin bazen edilgen, dönüşlü veya işteş çatılar kurmak yerine o fiili oluş fiiline dönüştürebildiğini kaydetmiş ve bu hususu “oluşlama” terimiyle adlandırmıştır (2008: 80). Buna göre, “Yüzünün cildi ilerleyen yaşıyla birlikte sürekli büzüştü.” (2008: 80) cümlesindeki büzüştü örneğinde fiil tabanında bulunan büz- şeklindeki kılış fiili -İş ekini aldıktan sonra artık bir oluş fiiline dönüşmüş ve dolayısıyla, burada bir oluşlama gerçekleşmiştir.

Bu hususiyet, kanaatimizce yukarıda yer verilen [paçalarının düğmeleri / çözüük] ve [sıvası / dökük] örneklerinde de benzer bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Burada da -II ve -mİş eklerinden denk gelen -(I)k eki, çöz- ve dök- şeklindeki kılış fiillerini birer oluş fiiline dönüştürmüştür. Bu durum, bağlam gözetildiğinde bir kendi kendine oluş anlamı öne çıkıyorsa -(I)k'nin -II ve -mİş eklerini karşılayacağı çözüük, kıvrık, ezik, kırık ve sıyrık gibi tabanda bir kılış fiilinin yer aldığı daha başka örneklerde de görülebilir. Bu nedenle, kanaatimizce bu tür örneklerde -(I)k'nin fiile kazandırdığı anlam sorgulanırken edilgenliğin yanında oluşlama hususiyetini de göz önünde bulundurmak gerekir.

Edilgenlik veya oluşlama gösteren örneklerde gözlemlenen anlamsal farklılıklar, bu noktada -(I)k'nin işlevleriyle ilgili bir sorgulamayı daha gerekli kılmaktadır. Zira, -(I)k'nin bu örneklerdeki işlevleri görüldüğü gibi sadece sıfat-fiil konusuyla sınırlı kalmamakta ve bu da -(I)k'nin bu kullanımının nasıl değerlendirilmesi gerektiği sorusunu doğurmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak Hirik, anlamsal bir edilgenliğin gözlemlendiği örnekler doğrultusunda ekin çatı kategorisinde bir işlev gösterdiği yorumunda bulunmuştur (2016: 111). Gerçekten de edilgen örnekler, bu eki çatı konusuyla da bağlantılı göstermektedir; ancak, burada ekin dizisel olarak -II ve -mİş olmak üzere iki

ayrı eki karşılamakta olduğunu da kanaatimizce göz önünde bulundurmak gerekir. Buna göre, burada -(I)k'nin dizisel eş değeri, sadece bir çatı eki olmadığından ayrı bir çatı kategorisinden söz etmek de güçtür. Başka bir ifadeyle, bu örneklerde -(I)k'nin mevcut sıfat-fiil işlevine bir de edilgenlik veya oluşlama işlevi eklenmiştir. Bu nedenle, bu hususu -(I)k ekiyle ilgili ayrı bir kategori olarak yorumlamak yerine bir “çoklu işlev” olarak değerlendirmek daha uygun görünmektedir. Buradaki “çoklu işlev” ifadesiyle kastedilen, sıfat-fiil, kip ve hatta -çok örtük de olsa -yapım eki olarak kullanım örneklerinde ekin ait olduğu kategoriye özgü birincil işlevinin yanında edilgenlik veya oluşlama olarak tanımlayabileceğimiz ikincil bir işlevi daha gösteriyor olmasıdır.

-(I)k ekinin sıfat-fiil kategorisinde kullanıldığı örneklerle ilgili olarak üzerinde durulabilecek bir diğer husus, bu örneklerin çoğunlukla iki farklı görevle karşımıza çıkmasıdır. Bunlardan ilkinin bir sıfat tamlamasında ismin niteleyicisi olarak kullanıldığı örneklerler oluşturmaktadır. Söz gelimi, “Tek duranın teknesi devrilmez, demiş eski [aklı / erik] atalar.” (Baykurt 2013: 213) ve “Yerde cildinden fırlamış, [sahifeleri / açık] bir telefon rehberi vardı.” (Peyami Safa 2008: 382) örneklerinde böyle bir kullanımın söz konusu olduğu görülmektedir. Bu tür yapılar, ikinci olarak da bir cümlede cümlenin zarf tümlecini olarak karşımıza çıkabilmektedir. Söz gelimi, “[Yüzü duvara dönük] oturuyordu: Masayı öyle yerleştirmek gerekmiş.” (Atay 2013: 125) cümlesinde [Yüzü duvara / dönük] yapısının cümlenin zarf tümlecini oluşturduğu görülmektedir. Aynı şekilde, “Bayram [yere kapanık] yatıyor.” (Baykurt 2013: 169) cümlesinde de [yere / kapanık] yapısı cümlenin zarf tümlecini oluşturmuştur.

Bilindiği üzere sıfat-fiiller, kendisine bağlı isim unsurlarıyla birlikte bir sıfat-fiil öbeği oluşturabildiği gibi tek bir sözcük hâlinde de kullanılabilir. Bu nedenle, “Çürük biber kokusu gibi bir koku!” (Baykurt 2013: 108) ve “Yanık yağ kokusu, bulgur kokusu, köyün yoksul havasını doldurmuş.” (Baykurt 2013: 118) cümlelerindeki çürük ve yanık örneklerinde olduğu gibi -(I)k eki -mİş sıfat-fiil ekini karşılıyorsa taşıdığı dizimsel değeri açıkça ortaya koyan bir öbek içinde yer almamış olsa bile yine sıfat-fiil olarak değerlendirilmelidir.

3. Kip Kategorisi

Bazı örneklerde -(I)k ekini alan fiillerin cümlede yüklemi oluşturduğu ve daha önemlisi, bu örneklerde -(I)k'nin bu kez kip kategorisindeki -mİş ekiyle dizisel bir denklik gösterdiği görülür. Söz gelimi, “Yanık, dolular içtik.” (Kemal Tahir 1993: 413) cümlesinde yanık örnekliği anlam, işlev ve yapı itibarıyla yanmış çekimini karşılıyor görünmektedir. Benzer bir şekilde, “Çocuğun bezleri de yıkanmadı: sular kesik çünkü.” (Atay 2013: 124) örneğinde kesik ögesinin kesilmiş çekimiyle, “Görüyorsun, başları nispeten birbirine dönük, ama vücutlarının yarısı da bize dönük.” (Pamuk 2017: 360) örneğinde dönük ögelerinin dönmüş çekimiyle, “Küslükler kalmamıştır. Millet barışıktır.” (Baykurt 2013: 82) örneğinde barışıktır ögesinin barışmıştır çekimiyle ve “Zavallı Sabiha Hanım bitik... Mutlaka seni görmek istiyor.” (Adıvar 2007: 350) örneğinde de bitik ögesinin bitmiş çekimiyle dizisel bir denklik gösteriyor olması dikkat çekicidir.

Bu tür kullanımların -(I)k'nin esasında ağızlarda oldukça yaygın olan kip kategorisinin ölçünlü Türkçeye yansımış örnekleri olup olmadığı sorgulanmalıdır. Zira,

kip eklerinin en temel özelliklerinden biri, cümleyi bir zaman kavramı ile ilişkilendirerek sonlandırmaktır ve bu örneklerde de *-(I)k*'nin tıpkı kip kategorisindeki *-mİş* eki gibi yüklemde yer alıp cümleyi öğrenilen geçmiş zamanla ilişkilendirerek sonlandırdığı görülmektedir. Buna bağlı olarak, “*Atın burun deliği kesik,*” (Pamuk 2017: 350) ve “[*burun deliği kesik / at*]” gibi iki örnek arasında da “*Atın burun deliği kesilmiş.*” ve “[*burun deliği kesilmiş / at*]” örnekleri arasındaki yapısal farklılığın bir benzeri ortaya çıkmakta ve bu durum da yapı faktörünü aynı anlamın farklı biçimlerde ifade edildiği bu noktada ayırt edici bir özellik olarak karşımıza çıkarmaktadır.

Bu konuyla ilgili olarak yapım eki ve sıfat-fiil kategorisindeki örneklerin de cümlede yüklem görevinde bulunma ihtimaline ayrıca değinmek gerekir. Buna göre, yüklemi oluşturan sözcükte *-(I)k* eki, eğer yapım eki kategorisindeyse bu durumda *-mİş* ekini karşılamak yerine bir adlandırma gerçekleştirmiş olacak ve ortaya ek-fiil yardımıyla oluşturulmuş bir isim cümlesi çıkacaktır. Söz gelimi, “*Onun bu nümayişte rolü büyük ve karışiktir.*” (Adıvar 2007: 55) cümlesindeki *büyük ve karışık* örneklerinde *-(I)k*'nin *-mİş* ekini karşılamayıp fiilden isim türettiği ve bu ismin de ek-fiil aracılığıyla cümlede yüklem görevini üstlendiği görülmektedir.

Yüklemi oluşturan örneğin sıfat-fiil kategorisinde değerlendirilmesi ise ancak bir eksiltme varsayımıyla mümkün olabilir. Söz gelimi, “*Irazca epeydir uyanıktı.*” (Baykurt 2013: 57) cümlesinde *-(I)k*, *-mİş* ekini karşılamaktadır; ancak, burada *epeydir* zarfının da etkisiyle uyanma eyleminden çok bu eylem sonucunda ortaya çıkan durumun dile getirildiği düşünülebilir ve bu doğrultuda, *uyanıktı* ögesinin *uyanmıştı* çekimi yerine [*uyanmış / (vaziyette)]ydi* gibi eksilteli bir sıfat tamlamasında tamlayanı oluşturan sıfat-fiili karşıladığı varsayılabilir. Böyle bir değerlendirmenin sonucunda da örneğin kip yerine sıfat-fiil bağlamında ele alınması ve cümlenin de isim cümlesi olarak değerlendirilmesi gerekecektir.

Bununla birlikte, burada sözü edilen ayrımı yapmak, kimi zaman bir hâyli güç olabilmektedir. Söz gelimi, yukarıdaki örneğin “*Irazca uyanıktı.*” şeklinde olması durumunda *uyanıktı* ögesi hem *uyanmıştı* hem de [*uyanmış / (durumda)]ydi* olmak üzere her iki şekilde de anlaşılabilir görünmektedir. Hatta, bağlama göre *uyanıktı* ögesiyle burada Irazca'nın “kurnaz, açığız” olduğu ifade edilmek istenmişse *-(I)k*'nin yapım eki kategorisinde kullanılmış olması da muhtemeldir. Yani, böyle bir cümlenin nerede, niçin ve nasıl bir bağlamda kullanıldığı bilinmediği takdirde bu cümlenin dış gerçeklikteki karşılığının ne olduğu da anlaşılacak ve gerçeklik bağlamının belirsizleştiği bu durumda *-(I)k*'nin hangi kategoride olduğunun tespiti de mümkün olmayabilmektedir. Diğer taraftan, “*Irazca uyanmış.*” gibi bir örnekte *uyanmış* mı [*uyanmış / (durumda)]* mı şeklinde bir sorgulamaya gidilmeyorken *-(I)k*'nin *-mİş* işleviyle kullanıldığı “*Irazca uyanık.*” gibi bir örnekte *-şayet* bağlamda eksiltme olduğuna dair bir işaret yoksa *durumda*, *vaziyette* veya *hâlde* gibi tamamen varsayım dayalı bir yönetici ögeye gerçekte ne kadar ihtiyaç olduğu da ayrıca göz önünde bulundurulması gereken bir konudur.

-(I)k'nin bir kip eki olarak işaret ettiği zaman *-yukarıda* da belirtildiği gibi öğrenilen geçmiş zaman eki olan *-mİş*'in bildirdiği zamanla yakınlık göstermektedir. Bununla birlikte, *-(I)k* ve *-mİş* ekleri arasında bazı farklılıklar gözlemlemek de mümkündür. Demir, bu farklılıkların *-(I)k* ekinde dolaylı yoldan edinilen bilgiye dair

izlerin henüz göz önünde olmasından ve *-mİş* ekinde konuşma anı ile gerçekleşme anının birbirine uzak veya yakın olabilmesine karşılık *-(I)k*'de bu iki anın çoğu zaman birbirine yakın bulunmasından kaynaklandığı görüşündedir (2007: 382). Ayrıca, Hirik de *kırılmış sandalye* ve *kırık sandalye* gibi *-(I)k*'nin sıfat-fiil olarak kullanıldığı iki örnek vermiş ve bu örneklerden birincisinin sandalyenin kırılmış olmasından başka ya hâlâ kırık olduğu ya da artık onarılmış olabileceği yönünde iki farklı anlamı; *kırık sandalye* ifadesinin ise sandalyenin kırıldığı ve kırılmış olma özelliğinin de devam ettiği yönünde tek bir anlamı karşılayabileceğini dile getirmiştir (2016: 108).

Bu görüşlerle paralel bir şekilde, *-(I)k*'nin kip eki olarak *-mİş*'la denklik göstermekle birlikte kendine özgü birtakım özellikler taşıdığından da söz etmek mümkün görünmektedir. *-(I)k* ekinin ifade ettiği zaman, geçmiş zamandır; ancak, konuşma anından çok uzak bir zaman değildir. Bu zamanda gerçekleşen eylemin etkisi konuşma anına uzanabilmekte ve bu sebeple, bu eylemin izlerini konuşma anında gözlemlemek mümkün olabilmektedir. Söz gelimi, “*Sular kesik.*” ifadesinden suların bir süre önce kesildiği ve hâlâ akmadığı anlaşılmaktadır. “*Sular kesilmiş.*” ifadesinden de suların kesildiği anlaşılmaktadır; ancak, bu ifadede şu anki durumun ne olduğu *-(I)k* ekindeki gibi belirgin değildir.⁵

Bu başlıkta üzerinde durulabilecek son bir husus, olumsuz örneklerde karşımıza çıkmaktadır. Bilindiği üzere, Türkçede fiillere olumsuzluk anlamı vermek için *-mA* olumsuzluk ekinin yanında ek-fiilin olumsuzu *değil* de tercih edilebilmektedir. Yani, *alışmamış* yapısındaki olumsuzluğun, *alışmış değil* şeklinde de ifadesi mümkündür. Bu durum şu ve benzer örneklerde olduğu gibi değişik kiplerde görülebilmektedir: “*Daha fazlasını zaten aramış değilim.*” (Peyami Safa 2008: 283), “*Ben, kimseyi savunuyor değilim.*”, “*□İşksüz âdem hayvân olur hayvân öğüt bilür degül.*” (Yunus Emre, Tatçı 1990: 166), “*Çocuğun giyinişini değiştirecek değiliz.*” (Adivar 2007: 57) vb.

Bu açıdan, *-(I)k*'yi alan fiillerin olumsuz biçimlerinin de bu şekilde oluşturulmuş olumsuz yapılarla benzerlik gösterdiği ifade edilebilir. Söz gelimi, “*Yanıktık, dolular içtik!*” (Kemal Tahir 1993: 413) örneğine bakıldığında buradaki *yanıktık* ögesinin olumsuz biçiminin *yanık değildik* şeklinde olduğu görülmektedir. Bu yapı, *-(I)k*'nin *-mİş* işlevli olması sebebiyle kanaatimizce “*Onu çirkin gösteren asıl şey, sol yüzündeki yanık değildi.*” gibi olumsuz bir isim cümlesinden farklı olup *yanmamıştık* çekiminin bir diğer alternatifi olan *yanmış değildik* yapısını karşılamaktadır. *yanmamıştık* şeklinde doğrudan *yanmamıştık* çekimini karşılayan örnekler ise ölçünlü dilde görülmemektedir.

⁵ Buna ilaveten, *-(I)k* eki, ağzlarda *-mİş*'tan veya geçmiş zaman bildirme özelliğinden tamamen ayrı bir şekilde de kullanılabilir. Ekin ölçünlü dildeki *-A yaz* yapısıyla kısmen benzerlik gösterdiği bu kullanım biçimiyle ilgili olarak Tor, Mersin ağzında ekin “*İncirler geçik oluk (geçmek üzere)*” örneğindeki gibi kullanılabilirdiğini kaydetmiştir (2009: 140). Benzer bir şekilde, Doğan da Mut yöresinde görülen “*-(y)lk olug*” yapısına dikkat çekmiş, bu yapının kullanımını “*Gayıslar hayla sararığ, toplanıg oluğlar*” (2015: 108) vb. şeklinde örneklendirmiş ve “*-mAk üzere*” anlamını taşıyan bu yapının yaklaşma bildirdiğini, bu yönüyle Türkiye Türkçesinde yaklaşma ifade eden *-A yaz-* yapısına benzediğini ancak ‘yaklaşan eylemin gerçekleşeceğine dair kuvvetli bir ihtimal bildirmesi’ bakımından ‘eylemin gerçekleşmeye çok yaklaştığını ama sonuçta gerçekleşmediğini’ ifade eden *-A yaz-* yapısından ayrıldığını belirtmiştir (2015: 105-114). Ayrıca, bu hususla bağlantılı olarak Doğan ve Usta, ölçünlü dilde eylemin gerçekleşmek üzere olduğu anlamını veren işaretleyicileri “sınır öncesi bakış açısı” kapsamında ele almışlar ve bunu eylemin gerçekleşmesi için aşılması gereken kritik sınırın hemen öncesini öne çıkararak bir görünüş değeri olarak açıklamışlardır (2015: 167-192).

Bununla birlikte, ağızlarda “*Sen görmeyiksiñdir / Sen görük dēlsiniñdir*” (Tor 2009: 130) şeklinde hem *-mA* ekiyle hem de *değil* ile oluşturulmuş olumsuz örnekler rastlamak mümkündür. Bu da *-(I)k*'nin kullanıldığı ağızlarda oldukça işlek, ölçünlü Türkçede ise biraz daha kısıtlı bir kullanım alanına sahip bir ek oluşuyla bağlantılı bir durum olarak düşünülebilir.

Özetle, *-mİş* işlevindeki *-(I)k* ekini alıp cümlede yüklem olan ve cümlenin bir tür geçmiş zaman kavramıyla sonlandırıldığı örnekler doğrultusunda ağızlarda sıklıkla görülen kip kategorisinin esasında ölçünlü Türkçede de mevcut olduğu, sadece bununla ilgili tanımlanmış bir kuralın olmadığı ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Kanaatimizce, yazılı kuralların daha az etkin olduğu ağızlarda canlılık ve işlekliliğini koruyan ekin bu özelliği, belirli kurallara bağlı olarak işlenmesi ve dili doğru kullanmak adına daha dikkatli ve müdahaleci bir tutumun hâkim olması gibi nedenlerle ölçünlü dilde kısıtlanmış olabilir veya bu nedenlere rağmen ekin bu özelliği sınırlı bir şekilde de olsa ölçünlü dile yansımış olabilir.

Sonuç

Günümüz Türkiye Türkçesi kaynaklarında fiilden isim yapan bir yapım eki olarak kabul edilen *-(I)k* eki, esasında farklı kategoriler içinde karşımıza çıkabilen bir ektir. Yapım eki kategorisi, bunlardan sadece biridir ve tabandaki fiil kök veya gövdesinin anlam çerçevesi içinde yeni bir kavram alanını karşılayan yeni bir sözcüğün kalıcı olarak ortaya çıkması durumunda *-(I)k*, yapım ekidir. Bunun dışında, bu ekle ilgili olarak tarihî ve çağdaş Türk lehçeleri ile Anadolu ağızlarına yönelik kaynakların da desteklediği bir sıfat-fiil kategorisi ile kip kategorisi dikkat çekmektedir. Buna göre, sıfat-fiil bağlamında *-(I)k* eki, *-mİş* sıfat-fiil ekinin dizisel eş değeri olarak karşımıza çıkıp sıfat-fiil ve sıfat-fiil öbekleri oluşturabilmektedir. Bu durum, mevcut sıfat-fiil ekleri arasında *-(I)k* ekini de anmayı gerekli kılmaktadır. Kip kategorisi bağlamında ise *-(I)k*'nin kip eki olan *-mİş*'ı karşılayacak şekilde yüklemde yer alıp cümleyi geçmiş zamanla ilişkilendirerek sonlandırdığı görülmektedir. *-(I)k*'nin bu kullanımını özellikle gerçeklik bağlamının belirsizleştiği durumlarda sıfat-fiil kategorisindeki kullanımından ayırmak güçleşebilmektedir. Buna rağmen, gerek ekin bir cümleyi sonlandırabilme özelliği gerekse bu özelliğinin ağızlardaki yaygın kullanımı dikkate alınarak ekin ölçünlü dilde de bu kategoride karşımıza çıkabileceği hususu üzerinde durulmalıdır.

Bu üç başlık, bu çalışma kapsamında tespit edilen ölçünlü dile özgü örneklerin işaret ettiği kullanım biçimleridir. Bununla birlikte, karşımıza çıkabilecek yeni örnekler doğrultusunda ekle ilgili daha başka kullanımların da tespit edilmesi muhtemeldir. Bu noktada, *-(I)k*'nin anlama ve yapıya göre farklı kategoriler oluşturabilecek nitelikte işlevler gösterebilen bir ek olduğu gerçeği dikkate alınarak yapılacak değerlendirmeler, özel olarak bu ekin Türkçedeki kullanımının daha iyi aydınlatılmasına, genel olarak da Türkçenin daha iyi değerlendirilmesine katkı sağlayacaktır.

Kaynaklar

Örnek Taranan Kaynaklar

- Adivar, Halide Edip. (2007). *Sinekli Bakkal*. İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Atay, Oğuz. (2013). *Bir Bilim Adamının Romanı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atay, Oğuz. (2014). *Tutunamayanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Baykurt, Fakir. (2013). *Yılanların Öcü*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. (1972). *Yaban*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kemal Tahir. (1993). *Devlet Ana*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Pamuk, Orhan. (2017). *Benim Adım Kırmızı*. İstanbul: YKY yayınları.
- Peyami Safa. (2008). *Yalnızız*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Sabahattin Ali. (2016). *Kuyucaklı Yusuf*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yunus Emre Dîvanı (1990). (hzl. Mustafa Tatçı), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Yararlanılan Kaynaklar

- Aksoy, Ömer Asım. (1945). *Gaziantep Ağzı I*. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- Aktan, Bilâl. (2009). *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Arıkoğlu, Ekrem. (2007). “Hakas Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*. (Ed. Ahmet Bican Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları, 1085-1148.
- Arıkoğlu, Ekrem. (2007). “Tuva Türkçesi”. *Türk Lehçeleri Grameri*. (Ed. Ahmet Bican Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları, 1149-1228.
- Banguoğlu, Tahsin. (1986). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Biray, Himmet. (1999). *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim*. Ankara: TDK Yayınları.
- Boz, Erdoğan. (2012). *Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi (Tasnif Denemesi)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Buran, Ahmet. (1996). “-Ik Ekinin Anadolu Ağızlarında Kullanılışı”, *TDAY-Belleten*, 1994: 11-18.
- Cemiloğlu, İsmet. (2001). *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme*. Ankara: TDK Yayınları.
- Delice, İbrahim. (2007). *Türkçe Sözdizimi*. İstanbul: Kitabevi.
- Delice, İbrahim. (2008). *Sözcük Türleri*. Sivas: Asitan Yayıncılık.
- Demir, Nurettin. (1996a). “Einige Merkmale yörükischer Dialekte”. *Symbolae Turcologicae: Studies in Honour of Lars Johanson on his Sixtieth Birthday 8 March 1996*. (ed. Arpad Berta, Bernt Brendemoen and Claus Schönig). (Series: Swedish Research Institute in Istanbul, Transactions, Vol. 6.). Uppsala, 61-70.
- Demir, Nurettin. (1996b). “Güneybatı Anadolu Ağızlarında Kullanılan Şimdiki Zaman Eki -ik gelir”. *Dilbilim Araştırmaları, 1996*: 136-148.
- Demir, Nurettin. (2007). “Anadolu Ağızlarında Kullanılan Geçmiş Zaman Eki - (y)Xk”. *Edebiyat ve Dil Yazıları: Mustafa İsen'e Armağan*. (Ed. Ayşenur Külahlıoğlu İslam - Süer Eker). Ankara: Grafiker Yayınları, 371-385.
- Doğan, Talip. (2015). “Mut Yöresi Ağzında “Yaklaşma” Bildiren -DI oldu ve -(y)IK oluş- Yapıları”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 15/1 Yaz: 105-114.
- Doğan, Talip; Usta, Çiğdem (2015). “Türkiye Türkçesinde Sınır Öncesi Bakış Açısı ve Yaklaşma”. *Türkiyat Mecmuası*, 25/Güz: 167-192.
- Eraslan, Kemal. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.

- Ercilasun, Ahmet Bican. (2006). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, Muharrem. (1962). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Gabain, A. Von. (2007). *Eski Türkçenin Grameri*. (çev. Mehmet Akalın). Ankara: TDK Yayınları.
- Gencan, Tahir Nejat. (1975). *Dilbilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Hatiboğlu, Vecihe. (1974). *Türkçenin Ekleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Hirik, Erkan. (2016). “-(X)k Ekinin Kılınış, Kiplik ve Çatı Kategorisindeki İşlevleri”. *Türkbilig*, 32: 97-114.
- Kara, Mehmet. (2005). *Türkmen Türkçesi Grameri*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Karahan, Leyla. (2006). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep. (2007b). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Miskioğlu, Ahmet. (1992). “Görülmeyen, Başkasından Duyulmayan (İk’li) Geçmiş Zaman”. *Türk Dili Dergisi*, 28:1-3.
- Ölmez, Mehmet. (2006). “Fuyu Kırgızcası ve Fuyu Kırgızcasında Geçmiş Zaman Biçimleri”. *Sibirische Studien / Sibirya İncelemeleri*, 1.1. 2006: 117-124.
- Özışık, Sevi. (2007). *Muğla İli Ağızlarının Türkmen Türkçesi Ağızlarıyla Karşılaştırılması* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Muğla: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkan, Abdurrahman (2007). “Anadolu Ağızlarında -vIk/-vUk ve -yIk/ yUk Ekleriyle Oluşturulan Kelimeler”. *Araştırmalar-İnsan Bilimleri Araştırmaları*, 17: 39-57.
- Özkan, Mustafa; Sevinçli, Veysel. (2011). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Öztürk, Jale. (2006). “Antakya Ağzında -°k ve -°şkAn Eklerinin Kullanımı”. *Türk Dili Dergisi*, 654: 530-535.
- Tor, Gülseren. (2009). “Mersin Ağızlarında {-(y)Ik} Ekinin Kullanımı”. *Türk Dilleri Araştırmaları*, XIX, 107-165.
- Üstüner, Ahad. (2000). *Anadolu Ağızlarında Sıfat-fül Ekleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Yıldırım, Faruk. (2006). *Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları I*. Ankara: TDK Yayınları.
- Zülfikar, Hamza. (1991). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*. Ankara: TDK Yayınları.